

N:o 16.

Af friherre **Palmstierna**, om skrifvelse till *Kungl. Maj:t* med
anhållan om utredning i hvad mån koncessionssystemet bör
tillämpas vid utbyggande af vattenfall m. m.

Vattenkraftsindustrien har under de sista åren visat en glädjande utveckling. Det ena företaget efter det andra kommer till stånd i skilda landsdelar. Nya kraftstationer utbyggas, kraftledningar och mellan samverkande stationer framdragna kraftnät utbreda sig på stora afstånd, redan behärskande hela landskap. De privata kraftförsäljningsbolagen ha börjat förena sina linjer, och liksom man kan förutspå bildandet af ett statskraftnät mellan Karsefors, Trollhättan, Motala ström och Älfkarleby, ligger den möjligheten icke aflägsen, att ett enda privat kraftnät kommer att sträcka sig öfver stora delar af landet. Som en naturlig följd af teknisk samverkan mellan kraftnäten uppstår behovet af ekonomisk sammanslutning mellan kraftföretagen.

Statsmakterna ha bidragit till denna utveckling. Särskildt genom lagen af 27 juni 1902 om expropriationsrätt för framdragnings af elektriska ledningar vid företag, som äro »af större betydelse för det allmänna», har kraftproduktionens afsättningsmöjlighet i hög grad vidgats. För ett fullt ekonomiskt tillgodogörande af den värdefulla vattenkraften återstå likväl ännu flera betydelsefulla förändringar i gällande lagstiftning. Det förmåles äfven, att den så kallade vattenrättskommittén, genom förslag om expropriationsrätt åt kraftindustrien till mark för kraftkanaler, dammfästen och byggnader samt rätt att tvångsvis inlösa delar i vattnet jämte bestämmelser angående deltagande i regleringsföretag m. m.,

skall visa den väg, som statsmakterna böra använda för att ytterligare främja vattenfallens rationella utnyttjande.

Hittills har uppmärksamheten emellertid nästan uteslutande ägnats denna *tekniskt-ekonomiska* sida af vattenkraftsproblemet. Den *socialekonomiska* har däremot icke tillräckligt beaktats.

I den mån kraftindustrien utvecklar sig — och det sker utomordentligt fort — och statsmakterna konsekvent göra allt för att jämna dess väg, kan det emellertid icke undvikas, att allvarliga socialekonomiska olägenheter uppstå, såvida lämpliga åtgärder ej i tid vidtagas.

När statsmakterna på grund af den moderna teknikens kraf stå i begrepp att lämna kraftindustrien en maktbefogenhet sådan, som förut knappast tilldelats någon ekonomisk sammanslutning i Sverige, genom förlänande af olika slags expropriationsrättigheter, så ha statsmakterna därigenom själfva frammanat ett *monopol*, som kan bli till obotlig skada, om det ej af staten säkert behärskas. Makten öfver ett lands krafttillgång är en af de starkaste, och staten bör ej utan vidare låta denna gå sig ur händerna.

Hvilken ekonomisk maktställning, de stora kraftbolagen komma att intaga, förstår man af den snabba utveckling, några af våra äldsta företag äro stadda uti. Hemsjöbolaget behärskar t. ex. för närvarande tolf vattenfall i storlek varierande mellan 1000—4000 hkr eller samtliga de mest betydande vattenfallen i Helgeån, Mörrumsån och Ronnebyån. Det kraftnät, som inom de närmaste två åren planerats, uppgår till cirka 200 km och sträcker sig från Karlskrona i öster till ett par mil väster om Kristianstad. Planer finnas äfven på kraftleverans till Växjö och Mellersta Blekinge järnvägar. Tydligen är vattenkraften i sydöstra Sverige genom några framstående mäns arbete underlagd ett enda stort monopolbolags välde. Flera sådana exempel kunde anföras.

Faran af denna utveckling för hela den kraftkonsumerande industrien inses lätt. I kraftbolagens intresse ligger att vinna det högsta pris på varan, som marknaden erbjuder. Den kraftkonsumerande industrien vill däremot ha lägsta möjliga kraftpris. Detta är äfven af nationalekonomiska hänsyn önskvärdt, emedan därigenom nya företag framlockas, varuprisen kunna sänkas och arbetslönerna höjas. Får kraftmonopolet fritt utveckla sig, kommer dess kraftpris att stiga med kolpris och ånghästkraftspris. För landets näringslif vore en sådan utveckling kanske skadligare, än om privatjärnvägarne oberoende kunde höja sina godstaxor. Sveriges ekonomiska framtid i den internationella striden beror

i hög grad af den möjlighet att lämna ett billigt kraftpris, som det egna landet erbjuder, och denna möjlighet kommer att förspillas, om statsmakterna ej inskrida. Vår rättskänsla bjuder oss äfven öfvervaka, att dessa nationens värdekällor, som vattenfallen äro, ej kringgärdas af några få, som utom sin fullt berättigade företagarevinst för all framtid ämna utnyttja sitt monopol till en beskattning af landets öfriga medborgare.

Genom den väntade vattenrättslagstiftningen kommer kraftindustrien att besitta stora fördelar framför annan industri i landet. Detta ökar lockelsen för det *utländska* kapitalet att vid penningplacering i Sverige välja kraftföretagen, något, som hittills skett endast i ringa utsträckning, men för vårt ekonomiska oberoende blefve det synnerligen ofördelaktigt. Ytterligare en omständighet tillkommer här, som gör *utländsk* kapitalplacering i våra vattenfall begärlig, den nämligen, att de ännu kunna förvärfvas med *full äganderätt*, liksom förut i Norge, medan den i utlandet eljest vanliga besittningsrätten till vattenfallen utgöres af en *koncession på viss tid*. Möjligheten att kunna sätta in sina pengar uti företag, som för all framtid äga en naturkraft, hvars värde förväntas oupphörligt stiga, kan ej undgå att utöfva en stor dragningskraft på det utländska kapitalet. Också framhåller »der Kgl. Wasserbauinspektor» E. Mattern i sitt bekanta arbete »die Ausnutzung der Wasserkräfte», att »Sverige och Norge, emedan deras resurser ej till fullo utnyttjas, erbjuda den utländska företagsamheten ett stort fält.» Norge har redan haft erfarenhet af utlandets spekulation. Af anläggningar på mer än 3000 hkr voro i slutet af år 1906 ej mindre än 128,800 hkr af tillhoppa 167,600 på utländska händer. Sedan Norge börjat tillämpa koncessionering, särskildt mot utlänningar, är det sannolikt, att Sverige kommer att bli mer utsatt för utländskt intrång än förut.

För vårt land är det emellertid så mycket viktigare att afvärja en möjlig invasion af utländskt kapital, som vi våga förutsätta att genom energiskt arbete själfva kunna åstadkomma den för vattenfallens utbyggande nödvändiga kapitalbildningen.

Frågan är då, på hvad sätt ett missbruk af det oundvikliga kraftmonopolet och ett eventuellt beroende af det utländska kapitalet må kunna förhindras. Detta spørsmål har lagstiftningsarbetet i utlandet varit i färd med att lösa, sedan den nya krafttekniken hunnit visa sina verkningar. Förhållandena äro olika i länder med social och icke-social vattenrätt, men det ser ut, som om man allmänt skulle finna det vara nödvändigt begagna ett fullt utveckladt koncessionssystem.

Uti stater med social vattenrätt, där man under nästan hela 90-talet tillät upplåtelse af de »publika» vattnen utan afgift och på evärdlig tid, begränsas nyttjanderätten numera på vissa år, mångenstädes förbehåller staten sig inlösningsrätt till företaget efter viss tid och dess hemfallande till staten med eller utan ersättning vid koncessionstidens slut. Reglering af kraftprisen är äfven vanlig, liksom bestämmelser om maximi-vinst och kraftleverans för visst pris till stat och kommun stundom förekomma.

I ett land med så utprägladt individuellt vattenrättssystem som Norge har man redan provisoriskt tillgripit koncessionering för in- och utlänningar genom stortingets beslut 19 juli 1907. Den nuvarande regeringen har äfven förklarat sig ämna framkomma med förslag om koncessions-systemets införande.

Som erfarenheten i utlandet, trots vissa afvikelser, likväl synes peka åt samma håll, borde det tas i öfvervägande, om ej koncessionssystemet bör användas äfven i Sverige vid utbyggande af vattenfall för kraftdistribution. Detta är så mycket angelägnare, som det uti den internationella täflingen på det ekonomiska området ej är af minsta betydelse, att vår rättsliga utrustning står på jämnhöjd med utlandets.

Statens närmaste intresse är ett öfvervakande, att kraftprisen ej uppdrivas till skada för landets näringslif. En sådan prisreglering torde ej kunna ske annat än i samband med kraftanläggningarnes koncessionering och vid denna som ett villkor fästad inlösningsrätt för staten efter viss tid. Utan denna inlösningsrätt blefve staten maktlös i förhållande till kraftbolagen och saknade påtryckningsmedel för att få sin vilja igenom.

Vår generation befinner sig i likartadt förhållande till kraftindustrien, som den föregående till järnvägsbyggandet. Då tog staten initiativ, och framsynte män förstodo, hvad samhällets väl den gången kräfde. Visserligen har man senare haft skäl att ångra, att staten ej byggde i större utsträckning, än hvad som skett, men i jämförelse med förhållandena i andra länder kunna vi vara tacksamma för det, som blef gjordt. Vid behandlingen af de privata järnvägsbolagen har staten, som bekant, uti resolutionerna angående järnvägskoncessioner tillämpat samma princip, som här föreslås för kraftindustrien. Tarifferna regleras därigenom, att »afgifterna för transporter å banan skola utgå enligt taxa, som Kungl. Maj:t, efter pröfning af därtill utaf koncessionsinnehafvaren afgifvet förslag, vill i nåder fastställa, och hvilken taxa i allmänhet bör å vissa

tider, som Kungl. Maj:t bestämmer, lämpas efter sig då företeende omständigheter.» Härtill kommer, att »Svenska statsverket är berättigadt inlösa ifrågavarande järnväg med tillhörigheter och trafikmaterial mot ett penningbelopp.» Detta belopp utgör, hvad järnvägen bevisligen kostat koncessionsinnehafvaren med tillägg af 5 procents ränta, men afdrag af banans nettoinkomst, därest yrkande om järnvägens afträddande till staten sker inom tio år efter järnvägens öppnande. I annat fall utgör ersättningsbeloppet »två gånger summan, enligt af Kungl. Maj:t godkända egenskaper, af hela den under de tio år, som förflutit närmast före det år, hvarunder inlösningsanspråk blifvit väckt, uppkomna netto-behållning af trafiken.»

Liksom järnvägsbolagen behöfver kraftindustrien erhålla vidtgående expropriationsrättigheter, men då bör äfven staten i båda fallen noggrant öfvervaka samhällets intressen. Yrkandet på statslig kraftprisreglering och inlösningsrätt kan efter en jämförelse med behandlingen af de privata järnvägarna ej anses oberättigadt.

I den mån kraftindustriens ekonomiska bärkraft ökas och stora inkomster erhållas utöfver normal förräntning och amortering af anläggningsskapitalet, uppstår en monopolvinst, som bör åsättas särskild beskattning. Det kan emellertid ifrågasättas, om det ej vore lämpligt att låta denna beskattning utgå i form af en rätt för staten att vid slutet af en bestämd koncessionstid få kostnadsfritt öfvertaga anläggningen, men ersätta markvärdet jämte vattenrätten. Ett sådant koncessionsvillkor komme nämligen i verkligheten — som man lätt kan beräkna — att gravera företaget som en koncessionsafgift eller skatt, hvars storlek beror af koncessionstidens längd. Det finnes många skäl, som visa, att det för staten kan vara af stor betydelse äga möjlighet att inom öfverskådlig tid kunna öfvertaga kraftproduktionen, eller viss del däraf, utan att den enskilda företagsamheten onödigt hindras. Därför torde de fiskaliska hänsynen böra vika för ett större samhällsintresse.

Att frågan om koncessionssystemets införande ej är främmande för tekniska kretsar i vårt land, framgår bland annat af Helsingborgs tekniska förenings skrivelse till stadens drätselkammare i januari 1908. Där i heter det: »Utgår man från den synpunkten, att den i landet disponibla vattenkraften måste komma landet i dess helhet till godo och att dess tagande i anspråk sålunda är en nationell angelägenhet, den där ej får motverkas af ett eventuellt privat intresse att förhindra eller oskäligt fördyra tillgodogörandet, kommer man konsekvent fram till

samma uppfattning om vattenfallens rätta natur, som i fråga om grufyndigheter gäller.

I full konsekvens härmed skulle sålunda strängt taget å själfva *vattenfallens* utnyttjande lämnas *koncession* förenad med alla de villkor, som kunna finnas lämpliga och hvilken koncession förfaller, om dessa villkor ej uppfyllas.

Vore det möjligt att utan kränkande af principen om äganderätten göra en dylik uppfattning om vattenfallen gällande, skulle frågan om kraftleverantörens skyldigheter gentemot konsumenten kunna lätt nog ordnas.»

För sin del anser föreningen detta ej vara tänkbart, men här lyser i alla fall den tankegången klart igenom, att ur nationalekonomisk synpunkt vore koncessionssystemets tillämpning å själfva vattenkraften den för hela vårt folk bästa vägen. I stället förordar föreningen särskild koncession »för att anlägga och drifva kraftcentral och ledningsnät för distribution af elektrisk energi för *allmänt bruk*. Föreningen anser det vara i sin ordning, att i koncessionen bestämmes, att »under vissa förutsättningar kraftverk och koncession kan af staten eller konsumenter efter bestämda grunder inlösas». »Hvad beträffar priset på elektrisk energi», säger föreningen, »bestämmes detta tydligen af så många omständigheter, att någon hela landet omfattande prisbestämning ej kan komma i fråga; däremot kan ifrågasättas, huruvida ej för hvarje enskildt nät ett visst *maximipris* skulle kunna bestämmas.»

Nu bör anmärkas, att om koncessionssystemet af socialekonomiska skäl anses nödvändigt, är dess tillämpning därmed förklarad berättigad. Som något obehörigt ingrepp i den privata äganderätten kan det ej heller gärna betraktas. Kraftindustrin är föga betjänad af den nuvarande strandäganderätten. Denna står i stället i flera hänseenden som ett hinder för industriens verksamhet. Därför begär kraftindustrin äfven rättigheter, som gå vida utöfver en vanlig markägares. Som en naturlig följd af den hos oss gällande äganderätten till vattnet kan man ej betrakta de expropriationsrättigheter, som kraftbolagen i olikhet med andra strandägare behöfva.

Härtill kommer en omständighet, som varit på tal flera gånger förut. För kraftindustrin stänger *kungsådran* vägen uti ett stort antal strömfall. Därför har rätt äfven medgifvits för öfverbyggnad af densamma. Nu upplyses emellertid, att man står i begrepp att stryka begreppet kungsådra ur byggningsbalken. Det må tvistas, om samhället

kan anses ha någon äganderätt till kungsådran eller ej, men så mycket är påtagligt, att den af ålder utgör en inskränkning uti strandägarens förfoganderätt öfver vattnet å hans grund och att kungsådran är underkastad statens förvaltning. Genom tillåtelse på evärdlig tid att afgiftsfritt få öfverbygga kungsådran ha statsmakterna faktiskt lämnat kraftbolagen som strandägare utomordentliga värden utan att begära något därför. Detta påminner om förra århundradets skogsrealisationer och inmutning af fyndighet på kronojord. Kungsådrans existens är ett ytterligare skäl för koncessionssystemets tillämpning.

Det anmärkes, att staten redan äger så stor del af landets vattenkraft, att den genom sin konkurrens kan hålla kraftprisen nere. Härmed förhåller sig på det sätt, att ungefär 85—86 procent af vattenkraften i hela riket är i enskild ägo. I mellersta och södra Sverige har staten däremot närmare 30 procent. Af sin vattenkrafttillgång bör staten emellertid frånräkna en afsevärd del, som skall användas för elektrificering af statsbanorna. Det återstående skulle användas för konkurrensens upprätthållande. Härtill är det emellertid alldeles för litet, och dessutom hvarken kan eller bör någon nämnvärd konkurrens uppstå. För att denna skulle kunna etableras vid täflan om lokalt bundna kraftkonsumenter, järnvägar, belysningsanläggningar och äldre industrier m. m., behöfde kraftnäten korsa hvarann, något, som med tanke på kopparns dyrhet och slöseriet med material vore en nationalekonomisk förlust, som ej kan försvaras. För industriföretag, som äro under bildning och oberoende af geografiskt läge, skulle konkurrensen däremot kunna upprätthållas, om staten har någon kraft öfver, som ej behöfs för lokalt bundna behof. Man finge då möjligen bevittna ett tariffkrig, som toge sig uttryck i differentiantariffer, hvarvid de lokalt bundna företagen kanske finge bekosta krigskostnaderna, ett stridssätt, som bör förbjuda sig själf.

I detta sammanhang bör anmärkas, att statens och de enskilda kraftnäten tyvärr blifvit byggda på grundval af olika strömfrekvens. Medan statens efter noggrann pröfning blifvit bestämd till 25 perioder, ha Örebro—Gullspångs—Värmlands—Motala ströms—Hemsjö och Sydsvenska alla 50 perioder. Som konsumenten genom inköp af motorer och dylikt inrättat sig för ett kraftnät med t. ex. 50 perioder pr sekund, kan han ej utan mycket dyrbara ändringar, möjligen genom att kassera samtliga motorer, öfvergå till ett nät med annat periodtal. Han är då bunden till det första nätet, hvars ägare kan tillskansa sig otillbörliga fördelar, och hvarje möjlighet till konkurrens saknas.

Därest man i en framtid vill, att staten skall förvärfva eller samverka med något kraftnät, kan man förstå, hur olycklig den rådande olikformigheten i afseende på strömmens natur — periodtal, spänning — måste anses vara. För staten har det sin stora betydelse att genom uppställda koncessionsvillkor kunna utöfva inflytande på byggnadssättet hos de privata kraftnäten.

Att koncessionssystemet icke behöfver hämma den enskilda företagsamheten, har utlandets kraftproduktion lämnat fullt tillräckliga bevis på. Trots mången gång rätt hårda koncessionsvillkor har kraftindustrien utvecklats sig mycket fort, och stora penninginstitut ha skapats i syfte att finansiera densamma. Om grunden för en beräkning af den koncessionstid, som här förutsättes, blir en uppskattning af den för anläggningskapitalets amortering erforderliga tiden, torde man ej behöfva frukta, att kraftindustriens uppsving hos oss skall försvagas, i all synnerhet som de nya rättigheter, industrien behöfver, kunde utlämnas samtidigt med koncessionssystemets införlifning med svensk lag.

Utgår man från den förutsättningen, att monopolbildningen vid kraftkällorna ej kan undvikas, bjuder omtanken om landets näringslif, att staten i tid vidtager åtgärder för att bevaka hela samhällets intressen.

Med anledning af hvad jag sålunda anfört, får jag vördsamt hemställa,

att Riksdagen ville i skrifvelse till Kungl. Maj:t anhålla, att Kungl. Maj:t ville låta utreda, i hvad mån koncessionssystemet bör tillämpas vid utbyggande af vattenfall samt anläggande af kraftstationer och kraftnät för distribution af elektrisk energi.

Stockholm den 15 januari 1909.

Erik Palmstierna.

I motionens syfte instämma:

Frithiof Söderbergh.

Gust. Sandström.

Värner Rydén.

Axel Schotte.

Carl Lindhagen.

A. Åkerman.